

"בגלל מורכבותו של המעשה החינוכי, אין לצפות להישגים גדולים ומהירים"

פרופ' מרים בן-פרץ, 83, מלווה את החינוך בישראל מראשית ותורתם לו רעיונות ומעשים. צאתו לאור של ספרה החדש, "מדיניות בחינוך: גישה הוליסטית בתגובה לשינויים גלובליים", הוא הזדמנות לשמוע ממנה על יעדי החינוך העכשוויים; ובמתינות האופיינית לה, גם על הישגיו וכישלונותיו של החינוך הישראלי

יורם הרפז

לצעירים בוגרי מערכת החינוך המתנדבים לעבודה בקהילה ומשרתים את כלל החברה בתחומים רבים. למרות ההישגים הללו ואחרים עלינו להתבייש בכמה מאפיינים של מערכת החינוך שלנו: (1) הפערים ההשכלתיים בין מגזרים באוכלוסייה; (2) הזנחת מערכת החינוך במגזר הערבי; (3) חוסר היכולת לאכוף לימודי ליבה על המגזר החרדי ומניעת הזדמנויות חינוכיות פתוחות ממגזר זה; (4) התרחבות הבורות והעמקתה; (5) התגברות האלימות, חוסר הכבוד לזולת ושנאת הזר. אין זה מנחם, אך אני מטילה ספק בהצלחות של מערכות חינוך אחרות בתחומים אלה.

...

פרופ' בן-פרץ נולדה ב־1927 בכרסלאו שבגרמניה להורים משכילים ופעילים, ממייסדי תנועת המזרחי – ישראל אברהם, שהיה ד"ר להיסטוריה, ואסתר רבין, שהייתה ד"ר לספרות ("אמי הייתה אחת הנשים הראשונות בעולם עם תואר דוקטור בספרות"). המשפחה עלתה לארץ ב־1953 והשתקעה בחיפה. בן-פרץ למדה בבית הספר לבנות "מזרחי" ובבית הספר "הריאלי". במלחמת העצמאות הייתה מדריכת נשק בהגנה. בעלה הראשון, יוסף קופלר, נפל בשירת הל"ה בדרכה לגוש עציון. לאחר המלחמה היא סייעה את לימודיה לתואר ראשון בכיולוגיה באוניברסיטה העברית ושבה לבית הספר הריאלי בתפקיד מורה.

את אוהבת את ההוראה?

"מאוד. תמיד נמשכתי לחינוך ולהוראה. כבר בגיל

עם ביוגרפיה והישגים כמו שלה, פרופ' מרים בן-פרץ משוחררת מהצורך להרשים באמירות קיצוניות על מצב החינוך. עם נוכחות בצמתים המכריעים ביותר בתולדות החינוך הישראלי, פרס ישראל ופרסים רבים אחרים, משרות בכירות, מינויים יוקרתיים, שם בינלאומי וספרים ומאמרים רבים, בן-פרץ מציעה נקודת מבט מאוזנת על מערכת החינוך שלנו. מבחינתה לא צריך להעריך את ההישגים וגם לא לגנות את הכישלונות, רק לעבוד קשה ולנסות לשפר.

יש לך פרספקטיבה עמוקה על מערכת החינוך שלנו ומבט השוואתי: מה את אומרת עליה ביחס לעצמא וביחס למערכות חינוך טובות אחרות; במה אנו רשאים להתגאות ובמה עלינו להתבייש?

עם כל הבעיות, הליקויים והחסרונות אני חושבת שמדינת ישראל יכולה להתגאות במערכת החינוך שלה מהטעמים הבאים: (1) המערכת משרתת את כלל האוכלוסייה. היא הצליחה לקלוט את כל ילדי העולים החדשים, ואף משרתת את הילדים של מהגרי העבודה; (2) הישגי התלמידים הישראליים במבחנים ארציים ובמבחנים הבין-לאומיים נמוכים יחסית, כמו בכל מדינות ההגירה, אך בוגרי המערכת החינוכית הישראלית מצליחים במבחן החשוב ביותר: מבחן העשייה בשטח. הצלחות ישראל בחקלאות, ברפואה, כאמנות ובתעשייה מעידות גם על איכות מערכת החינוך שלה; (3) יש דוגמאות רבות

צילום: רפי קוץ

מרים בן-פרץ: "צריך להמריד את התלמידים נגד דברים לא מוסריים כגון ניצול, אפליה, הרס הסביבה ואכילת בעלי חיים"

הספר החדש שלך עוסק בין השאר בהשפעות, הקיימות והרצויות, של הגלובליזציה על מדיניות החינוך. את כותבת על ארבעה היבטים עיקריים של הגלובליזציה: הדמוגרפי, הכלכלי, הטכנולוגי-תקשורתי והסביבתי. מהן ההשפעות של ההיבטים האלה על מדיניות החינוך?

הספר שלי לא התכוון לתת פתרונות ספציפיים לשאלות הללו, אלא להציע מסגרת לעיצוב מדיניות חינוך שתתחשב באופן הוליסטי בכלן. אנסה, לבקשתך, לציין כמה השפעות אפשריות.

בנוגע להיבט הדמוגרפי, השינוי החינוכי המבוקש הוא מעבר מתפיסה של בתי ספר הומוגניים לתפיסה של בתי ספר לאוכלוסיות מעורבות מבחינה תרבותית, לשוניית וכו'. שינוי זה מחייב קבלת החלטות בעניין תכנית הליכה. יש לתת את הדעת על שאלות כגון: האם על תכנית הלימודים להתבסס על תחומי דעת דוגמת מתמטיקה ואנגלית או לכלול מקצועות דוגמת אזרחות?

15 כתבתי חיבור על בית הספר האידאלי. לימדת גם כשהייתי תלמידה. כמורה לימדת לא רק בבית הספר. ההרצאות שלי במדע למבוגרים היו להיט. הרציתי בבתי הבראה של ההסתדרות ערב-ערב. אז האמינו שצריך לקבל במשקל ולקבל השכלה. נהגי אגד קיבלו כרטיסי חנם להרצאות שלי."

לאחר כמה שנות הוראה, שבה בן-פרץ לאוניברסיטה העברית לסיים תואר שני ושלישי בהוראת המדעים, ושבה לחיפה לבית הספר לחינוך באוניברסיטה. בהמשך עמדה בראש בית הספר והייתה נשיאת מכללת תל חי. בין לבין שימשה יו"ר של ועדות חשובות, הייתה חברת מועצת העיר חיפה ופרסמה ספרים ומאמרים בתחום תכנית הלימודים.

לאחרונה ראה אור ספרה Policy-Making in Education: A Holistic Approach in Response to Global Changes ("מדיניות בחינוך: גישה הוליסטית בתגובה לשינויים גלובליים"), ונתן הודמנות לשיחה.

והחינוכית כקשורים אלו באלו ביחסי השפעה הדדית. המשמעות של גישה זו בהקשר של עיצוב מדיניות חינוך היא שאין לטפל בגורמי החינוך, כגון תכניות לימודים והכשרת מורים, כישויות נפרדות, אלא להתייחס לכל הגורמים במשותף בכל ניסיון לעצב מדיניות. החידוש בגישה הוא שבדרך כלל מטפלים בכל נושא בנפרד, ואין תיאום והתאמה הדדיים.

האם למשרד החינוך הייתה ויש מדיניות חינוך? נראה שמדיניות החינוך שלו משתנה לפי הגחמות של שרי החינוך המורבים להתחלף.

לדעתי יש למשרד החינוך בישראל עקרונות אחדים שבהם הוא דבק חרף השינויים האישיים במשרד. העקרונות הם: שאיפה לשוויון בהזדמנויות חינוכיות, העלאת רמת ההישגים הלימודיים בכל מגזרי האוכלוסייה, התאמת מערכת החינוך לתנאים חברתיים וטכנולוגיים משתנים, חינוך לערכים. עקרונות אלו מקבלים מעת לעת פרשנות שונה בהנהגת מערכת החינוך. הפרשנות השונה

כיצר מחנכים להכרת האחר ולקבלתו? תשובות על שאלות כאלה מחייבות היערכות חדשה.

בנוגע להיבט הבלבלי, אני סבורה שההוראה בבית הספר צריכה להתמקד לא רק בתחומי הדעת, בדיסציפלינות, אלא בבעיות אנושיות כלליות וכלכליות. לכן אני מציעה למערכת החינוך לפתח תכניות לימוד בנושאים כגון עוני, משאבי הסביבה ויחסו של האדם אליהם, תפיסות כלכליות בסיסיות, חשיבה רציונלית וקבלת החלטות, מדינת רווחה ומשמעותה ונושאים אחרים שיעסיקו את אזרחי העתיד.

בנוגע להיבט הטכנולוגייתקשורת, מערכת החינוך עוסקת בו במרץ, כך שהייתי מוסיפה רק שתי הערות: יש לשים לב לסכנות החברתיות והאישיות הטמונות במחשב וברשת; אין תחליף למפגש בין מורה לתלמיד – לשיחה, לדיון, לחשיבה משותפת.

באשר להיבט הסביבתי, יש לי כמה הצעות: (א) לימוד שיטתי, כבר מגן הילדים, על הסביבה הפיזית של עולמנו; (ב) הכללת נושא איכות הסביבה, הסכנות האורבות לה

ההוראה בבית הספר צריכה להתמקד לא רק בתחומי הדעת, בדיסציפלינות, אלא בבעיות אנושיות כלליות וכלכליות. לכן אני מציעה למערכת החינוך לפתח תכניות לימוד בנושאים כגון עוני, משאבי הסביבה ויחסו של האדם אליהם"

בישראל אין הסכמה על מהות הערכים הרצויים. מגזרי אוכלוסייה מסוימים, כגון חרדים ומתנחלים, מחנכים לערכים שלהם שאינם מקובלים על שאר חלקי האוכלוסייה. גם בקרב האוכלוסייה החילונית אין התייחסות לחינוך לערכים אנושיים כלליים"

מתבטאת בסדרי עדיפויות ובהענקת משאבים. **בכל התחומים שציינת אין הצלחות גדולות, אולי יש נסיגה; או שאולי אנחנו שוב חובטים ללא הצדקה במערכת החינוך שלנו?**

אכן, בתחומים אלה אין הצלחות גדולות, אך יש הצלחות קטנות. נעשים ניסיונות מוצלחים חלקית, למשל: תכניות מיוחדות שמסייעות לתלמידים להגיע לזכויות בבחינות הבגרות; תכנית "אופק חדש" שנועדה, בין השאר, להתאים את ההוראה לצורכי התלמידים; מבחני המיצ"ב שעומדים לשירות הלמידה ולכן הציונים מועברים לידי המורים; מחשבים שמוחדרים למערכת החינוך בהדרגה ומתאימים אותה להתפתחויות הטכנולוגיות. בכל התחומים הללו ישנה התקדמות אטית; היא אינה יכולה להיות אחרת. בגלל המורכבות של המעשה החינוכי, אין לצפות להישגים גדולים ומהירים.

חינוך לערכים?

זה נושא בעייתי ביותר. בישראל אין הסכמה על מהות הערכים הרצויים. מגזרי אוכלוסייה מסוימים, כגון חרדים ומתנחלים, מחנכים לערכים שלהם שאינם מקובלים על שאר חלקי האוכלוסייה. גם בקרב האוכלוסייה החילונית אין התייחסות לחינוך לערכים אנושיים כלליים, כגון אחריות אישית, דאגה לזולת וכבוד האדם. צריך להמריד

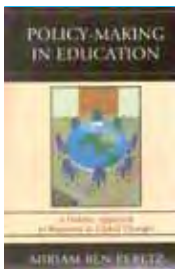
והדרכים לטפל בהן בכל תחומי הדעת הנלמדים בבית הספר – במדעים, בהיסטוריה, בגאוגרפיה, באזרחות, בתנ"ך, בספרות ובאמנויות; (ג) הפיכת נושא איכות הסביבה גם לנושא פרקטי – להדגיש את ההיבטים ההתנהגותיים המתחייבים ממנו.

לכל ההשפעות של ההיבטים הגלובליים האלה על החינוך יש חמישה יסודות משותפים: תפיסה רב-תחומית; הקטנת הפער בין הלימוד העיוני ובין ההשלכות ההתנהגותיות; הדגשת היבטים הומניסטיים-ערכיים; פתיחות למגוון דעות; יציאה מהכיתה למרחב הפיזי-חברתי שמחוץ לבית הספר.

המושג המרכזי בספר, והנושא שאות עוסקת בו שנים רבות, הוא מדיניות חינוך. מה זה?

מדיניות חינוך היא מצע של עקרונות האמורים להנחות את מערכת החינוך מבחינה ארגונית ופדגוגית. הנושאים העיקריים שמדיניות חינוכית מטפלת בהם הם מבנה מערכת החינוך, מטרות החינוך, תכניות הלימודים, עבודת המורים, דרכי הערכה והיבטים פדגוגיים נוספים. **את מציעה כמסגרת הוליסטית למדיניות חינוך. מה החידוש שבה?**

מסגרת הוליסטית מבוססת על תפיסה מערכתית הרואה את הגורמים השונים במציאות הפיזית, החברתית

הספר החדש של בן-פרץ

שלנו. זה מסובך, אולם אפשר לחלץ מהכרות העצמאות מטרות חינוך. זה מסובך בגלל הפערים הגדולים בחברה הישראלית, אותם פערים שמונעים גם קבלת חוקה והגעה להסכמה בנוגע לערכים מרכזיים.

הגיליון הזה מוקדש לחינוך לשלום. במי שליוותה את הארץ הזאת מראשית הקמתה, האם יש סיכוי לחיות כאן בשלום? האם חינוך לשלום יכול לעזור? אני מאמינה שיבוא יום שבו נחיה בשלום עם שכנינו הקרובים והרחוקים. בזמנו הרי לא האמינו שיכול להיות שלום עם מדינה ערבית. חינוך בהחלט יכול לעזור, אך מערכת החינוך מתנגדת מחובתה בתחום הזה. חינוך לשלום בכל מקום הוא בעיה מורכבת: חסרות תכניות לימודים מתאימות וחסר ניסיון ומחקר. אני מציעה להקים קבוצת תכנון שתציע תכנים, דרכי הוראה ודרכי הערכה בחינוך לשלום. איני חושבת שמפגשים בין תלמידים משני העמים הוכיחו את עצמם. כך או כך, יש להתחיל בלמידה מניסיונם של אחרים, מעמים שעברו ממצב מלחמה למצב של שלום. צפון אירלנד עשויה לספק דוגמה טובה.

...

הפעילות הרבגונית והנמרצת של בן-פרץ זיכתה אותה בפרסים רבים. הפרס הגדול של חייה הוא משפחתה. הורים משכילים ומעורבים גידלו ילדים עתירי הישגים ("היה לחץ גדול להצלחה בלימודים, וזה לא תמיד היה טוב. הבית היה רווי ספרים בנושאים שונים ובשפות שונות. להוריי היה ברור שילדיהם ילמדו באוניברסיטה ויפנו לפעילות אקדמית לצד מעורבות בקהילה").

אחיה הבכור, פרופ' חיים מנחם רבין, היה מרצה בכיר לבלשנות באוקספורד ואחר כך באוניברסיטה העברית, ואחיה הצעיר, פרופ' מיכאל עוזר רבין, הוא מתמטיקאי באוניברסיטה העברית ובאוניברסיטת הרווארד, חתן פרס ישראל וזוכה בפרס טיורינג במדעי המחשב.

היא נשואה למשה בן-פרץ, עורך דין שהיה התובע הכללי הצבאי ("הוא היה רב סרן ואני טוראית. הוא בא לשמור אתי בלילות. אז עוד לא היו הקודים של היום. מאז אנחנו ביחד כבר יותר משישים שנים"). יש להם ארבעה ילדים, 13 נכדים ו-15 נינים.

אייאפשר שלא להתפעל מהחיוניות שלך. את מעורבת באינספור ועדות ומפרסמת ספרים ומאמרים. לא מזמן נבחרת לחברה באקדמיה האמריקנית לחינוך. מהיכן האנרגיה? לאן את חותרת? למה את מקווה?

קשה לי לענות על שאלה זו. כנראה שזכיתי בנתונים גנטיים שמאפשרים לי פעילות רוחנית אינטנסיבית גם בגיל מתקדם ובתמיכה משפחתית רצופה. הסוד האמיתי הוא המוטיבציה האדירה להמשיך להיות מעורבת, לפעול ולהשפיע, להיות חלק מעולם העיון והמעשה. אני מקווה בכל לבי שמדינת ישראל תחיה בשלום עם שכניה ותיתן לכל ילדיה חינוך מצויין ושוויוני. אני מנסה לפעול למימוש התקווה הזאת.

את התלמידים נגד דברים לא מוסריים כגון ניצול, אפליה, הרים הסביבה ואכילת בעלי חיים.

חינוך להישגים?

השאלה היא כמובן מה נחשב להישג. בכל מקרה הייתי מנתקת את מערכת החינוך שלנו מהמבחנים הבין-לאומיים ומתרכוזת במה שאנחנו מגדירים הישגים, ומעריכה אותם. יש לנו את ראמ"ה [הרשות הארצית למדידה והערכה] – גוף מקצועי ורציני; יש עם מי לעבוד. צריך לשנות את בחינות הבגרות ולבחון לא רק על ידע בדיסציפלינות אלא גם בנושאים בוערים כמו נושא הסביבה. יש לשלב בבחינות הבגרות גם היבטים חברתיים.

אולי לשנות את המבנה המסורתי של בית הספר, את הוראת ההרצאה ולמידת השינון?

את זה לא הייתי משנה. המצב מורה לתלמידים מבוסס באבולוציה האנושית. הוראה היא תכונה אנושית מולדת. היא מאפיינת את המין האנושי. בעלי ידע מלמדים את חסרי הידע – זהו מצב יסודי שאין לזלזל בו. צעירים

המצב מורה-תלמידים מבוסס באבולוציה האנושית. הוראה היא תכונה אנושית מולדת. היא מאפיינת את המין האנושי. בעלי ידע מלמדים את חסרי הידע, זהו מצב יסודי שאין לזלזל בו"

מצפים שמבוגרים ילמדו אותם. אפשר וצריך לשתף את התלמידים בתהליך הלמידה, אך לא הייתי נוגעת במבנה הבסיסי של בית הספר.

לדעתך למערכת החינוך יש עקרונות מדיניים בתחומים שציינת, אך האם מערכת החינוך יודעת את זה? האם היא חושבת לטווח ארוך, מגדירה עקרונות, מתאימה, מעריכה ומשנה אותם? נראה שהשרים ומנכ"ליהם אינם מחויבים לעקרונות ועסוקים רוב הזמן באלתור פתרונות לבעיות שעולות מהשטח ומנסים לרצות את קהל הבוחרים.

אני מסכימה אתך שאין במערכת החינוך חשיבה לטווח ארוך, אלא אלתור פתרונות לבעיות שעולות מהשטח. שרי חינוך לדורותיהם קובעים עדיפויות על פי השקפותיהם האישיות ומנסים, אכן, לרצות את קהל הבוחרים. חשוב שיוקם כמשרד החינוך גוף מיוחד לתכנון לטווח ארוך.

מדיניות חינוך בריאה נובעת מהגדרת מטרות חינוך. האם יש למשרד החינוך מטרות חינוך ברורות? מה לדעתך צריכות להיות מטרות החינוך של מדינה יהודית-דמוקרטית במאה העשרים ואחת? מטרות החינוך במדינה יהודית-דמוקרטית צריכות להיות מנוסחות באופן ברור על בסיס הכרות העצמאות